

ПРАВОВІ ІМУНІТЕТИ ЯК ВИНЯТКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Определено понятие правовых иммунитетов. Охарактеризованы их признаки и виды. Проанализировано действующее законодательство, где они закреплены. Установлено значение правовых иммунитетов для реализации принципа равенства прав и свобод человека и гражданина.

Конституція України проголосила нашу державу як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову. На підтвердження цього в даному нормативно-правовому акті були закріплені основоположні засади забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, непорушності права та свобод людини і громадянина. При цьому в Конституції наголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [5]. З метою забезпечення реалізації даної правової норми законодавець закріпив ряд принципів, спрямованих на забезпечення недоторканості та захист прав, свобод та законних інтересів громадян. Одним з них є принцип рівності прав і свобод людини і громадянина, що знайшов своє відображення в статтях 24 та 26 Конституції України.

Дослідженням принципів конституційного права займалися такі відомі вчені як В.Б. Авер'янов, Ю.Г. Барабаш, Н.П. Воронов, В.М. Горшеньов, В.Н. Денисов, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, Н.М. Мироненко, Є.В. Назаренко, М.Ф. Орзіх, - П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.В. Сурілов,

М.В. Цвік, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Л.П. Юзьков та інші. В той же час, питання правових імунітетів як винятків реалізації принципу правової рівності не знайшли достатнього відображення в працях зазначених науковців.

Метою даної статті є дослідження правових імунітетів як винятків реалізації принципу рівності прав та свобод людини і громадянина в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно охарактеризувати зміст даного поняття, ознаки та види правових імунітетів.

Термін «імунітет» походить від латинського *immunitas (immunitatis)*, що означає звільнення від чого-небудь, незалежність, недоторканність. Він був відомий ще римському праву і означав звільнення від податків або громадських повинностей, яке міг надати Сенат, а потім імператор окремій особі, соціальній категорії або общині [1, с. 146].

У феодальному праві імунітетом називали привілей феодала або звільнення від королівського суду населення належних феодалам земель, повне або часткове звільнення від сплати державних податків з передачею відповідних повноважень васалам. Це було обумовлено політичною роздробленістю, яка існувала в ті часи, відсутністю сильної централізованої влади, що змушувало монарха визнавати за феодалами ті права, якими вони фактично користувалися. З посиленням централізованої влади даний інститут поступово зник.

Необхідність запровадження інституту

правового імунітету була викликана появою в Західній Європі вищих представницьких органів влади, які необхідно було захищати від впливу феодалів та монарха, в руках яких зосереджувалася виконавча влада. Так з'явився інститут, який сьогодні називається депутатською недоторканістю чи депутатським імунітетом.

На сьогоднішній день правовий інститут імунітету досить широко використовується в різних сферах життєдіяльності суспільства. Особливо це стосується тих правовідносин, де можуть обмежуватися права та свободи людини. Проте незважаючи на таке досить поширене використання терміна «імунітет» у наш час немає єдиної точки зору на його визначення. Вчені по-різному характеризують дане поняття, посилаючись на ті чи інші його особливості, а також зважаючи на сферу його використання. Найбільш поширеною дана категорія є в конституційному, кримінальному та адміністративному праві, у тому числі в їх процесуальних сферах. Важливе значення для характеристики правового імунітету мають норми міжнародного права.

Руднєв В.І. вважає, що імунітетами є додаткові гарантії недоторканності і невідповідальності особи, які означають, що яканебудь особа має більший обсяг або рівень недоторканності і непритягнення до відповідальності порівняно з іншими особами [14, с. 16]. Як бачимо, вчений акцентує увагу на тому, що вони є факторами, що збільшують обсяг гарантій недоторканності особи, а в окремих випадках і звільняють її від відповідальності.

Дещо відрізняється від даного визначення думка Малько А.В. та Суменкова С.Ю., які вважають, що правовими імунітетами є особливі пільги та привілеї, переважно пов'язані із звільненням конкретно встановлених у нормах міжнародного права, конституції та законах осіб від певних обов'язків та відповідальності, покликані забезпечувати виконання ними відповідних функцій [7]. Як і в попередньому випадку в даному понятті акцентується увага на звільненні особи, яка має відповідний імунітет, від відповідальності. Однак тут ще вказується й на звільнення від певних обов'язків якщо це

необхідно для реалізації покладених на неї законодавством завдань та функцій.

Правові імунітети виступають самостійною формою правових виключень, які являють собою систему юридичних вилучень з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги), або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності відзначається спеціальним характером [16, с. 417]. З даного визначення випливає, що імунітет є свого роду винятками із загального правового статусу, які притаманні конкретно визначеному колу осіб та звільняють їх від виконання певних обов'язків та юридичної відповідальності. При цьому такі винятки напряму залежать від роду їхньої діяльності.

Проаналізувавши вищезазначені визначення правового імунітету, можна визначити його основні ознаки. Ними є:

- він створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють;
- є гарантіями суспільно корисної діяльності, сприяють виконанню певних обов'язків;
- представляє собою своєрідні винятки із загального правового статусу;
- притаманні конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
- зміст певного імунітету підлягає обов'язковому закріпленню в чинному законодавстві, зазвичай на конституційному рівні;
- звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу;
- являє собою форми прояву диференціації правових статусів та юридичних зв'язків;
- більшість імунітетів спрямовані на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів.

Враховуючи вказані ознаки, правовий імунітет можна визначити як визначений міжнародними нормативно-правовими ак-

тами та закріпленій в національному законодавстві особливий правовий режим конкретно визначеного кола осіб, що проявляється у звільненні від певних обов'язків чи встановленні особливого порядку відповідальності, необхідних для виконання покладених на них державою чи суспільством обов'язків.

Правові імунітети впливають на формування особливого правового стану особи, але тільки за допомогою інших засобів — звільнення від виконання загальних обов'язків, звільнення від юридичної відповідальності, як наслідку на вчинене особою правопорушення, звільнення від застосування заходів примусу, які мають загальний характер, виведення з-під юрисдикції судів правових спорів, які апіорі розглядаються в умовах судового засідання, тобто засобів зменшення правового впливу, «навантаження» на особу, що створює особливий правовий стан і розширює простір для діяльності особи, але не через надання певних правових можливостей, а через зменшення правових обмежень, якими традиційно виступають обов'язки, відповідальність, необхідність додержання певної процедури [16, с. 412].

Незважаючи на те, що Конституція України проголосила непорушність принципу рівності прав і свобод людини і громадянина, правовий імунітет становить виключення з даного правила. Це впливає з того, що особи, які володіють певним імунітетом (дипломатичним, політичним тощо), мають ті чи інші переваги по відношенню до інших учасників правовідносин. Однак це не можна визнавати порушенням принципу правової рівності. Це впливає з того, що чинним законодавством визначено, що до всіх учасників суспільних відносин, у тому числі в сфері судочинства, застосовується одне й те ж саме законодавство. Крім того, всі учасники мають рівні права на захист, незалежно від їх правового статусу. Це забезпечується та гарантується державою.

Конституційний Суд України, розглядаючи справу щодо конституційності правових норм про недоторканність кандидатів у народні депутати України, встановив: «Недоторканість посадових осіб є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторкан-

ністю, яка встановлюється для всіх осіб, що відповідає принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (стаття 24 Конституції України). Якщо права та свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод (у тому числі додаткові гарантії недоторканності особи) визначатися виключно законами України (пункт 1 частини 1 статті 92 Конституції України), то гарантії вищого рівня мають за логікою визначати виключно Конституцією України, оскільки вони допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян, їх рівності перед законом [13]».

Таким чином, значення правового імунітету полягає в тому, що він покликаний сприяти кращому та ефективнішому виконанню особами своїх обов'язків чи вчинення певних дій. Він не звільняє осіб від відповідальності за вчинення протиправних діянь, що посягають на життя чи здоров'я громадян, громадський порядок чи суспільний лад. Імунітет лише визначає особливий порядок притягнення певних суб'єктів до відповідальності чи звільнення від відповідальності в інтересах суспільства та держави. Звідси випливає, що правовий імунітет не є винятком принципу рівності прав і свобод людини і громадянина, а визначає особливості його реалізації по відношенню до законодавчо визначених категорій осіб.

Правовий імунітет диференціюється в залежності від категорій осіб, яким він належить, а також від виду суспільних відносин, де він застосовується.

Так, В.І.Руднєв пропонує виділяти такі види імунітету:

- професійні (ними можуть володіти Президент, депутати, судді, прокурори);
- особисті (ними можуть володіти близькі родичі особи, яку притягають до кримінальної відповідальності);
- змішані (ними можуть володіти, наприклад, священики, адвокати), оскільки їм внаслідок професійних обов'язків можуть бути відомі особисті, таємні відомості від громадян, які довірилися їм.

З іншого боку, вважає В.І.Руднєв можна говорити про імунітети повні і усічені (часткові) імунітети [14, с. 20].

Дана класифікація основана на поділі

імунітетів в залежності від статусу суб'єкта, його роботи, родинних чи інших зв'язків. Крім того, залежності від виду імунітету залежить обсяг прав та обов'язків особи, якій він належить, підстави звільнення їх від відповідальності.

Волкотруб С.Г., досліджуючи імунітети в кримінальному судочинстві, виділив такі їх види [3, с. 32-33]:

1) імунітети посадових осіб, що виконують особливі за своєю вагою і значенням функції у державі та суспільстві. У цій групі імунітетів особливе місце займають імунітет Президента України, народних депутатів України, суддів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати тощо;

2) імунітети, пов'язані з міжнародними відносинами (зокрема, дипломатичні, консульські імунітети).

3) імунітет свідків у кримінальному судочинстві (він включає в себе: право на захист від самообвинувачення, право не давати показань щодо близьких родичів та членів сім'ї, збереження у таємниці окремих категорій довірених відомостей).

Враховуючи наведені класифікації імунітетів, можна зробити висновок, що види правового імунітету залежать від статусу особи, яка бере участь у певних правовідносинах, її ролі в них та ситуації, що виникла.

Проаналізувавши наукові погляди та чинне законодавство, можна побачити, що на сьогоднішній день у нашій державі можна виділити такі види імунітету:

1. імунітет суб'єктів владних повноважень. До таких осіб зокрема можна віднести Президента України, Голову та депутатів Верховної Ради України, судді, прокурори та інші суб'єкти, що виконують функції держави. Імунітети вказаних осіб закріплені в Конституції та законах України. Так, стаття 80 Конституції України закріплює, що народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп; народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи

заарештовані [5]. Народному депутату гарантується депутатська недоторканність на весь строк здійснення депутатських повноважень. Народний депутат не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований. Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [11].

Стаття 111 Конституції України визначає, що рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину [5]. Що стосується суддівського імунітету, то Конституція України закріплює, що вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом [5]. Крім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Незалежність судді забезпечуєть-

ся: 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; 2) недоторканністю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку [12]. Як бачимо, перераховані категорії посадовців мають імунітет, що забезпечує їхню незалежність, самостійність у прийнятті рішень;

2. імунітети, визнані міжнародною спільнотою. До вказаної групи відносяться імунітети дипломатичних та консульських установ, глав держав, глав урядів, міністрів закордонних справ, які перебувають у відраджених, глав та членів міжнародних делегацій, що перебувають на території України, глав та членів міжнародних організацій. Імунітет даних суб'єктів визначається тим, що він закріплений не лише в національному законодавстві, а й у міжнародному. Так, наприклад, дипломатичний імунітет полягає в тому, що приміщення дипломатичного представництва, а також резиденція глави дипломатичного представництва та жилі приміщення членів дипломатичного персоналу є недоторканими. Доступ до цих приміщень може бути здійснений не інакше як за згодою глави дипломатичного представництва. Ці приміщення, наявне в них майно, а також засоби пересування дипломатичного представництва користуються імунітетом від обшуку, виїмки, реквізиції, арешту та виконавчих дій і не повинні використовуватись для цілей, не сумісних зі здійсненням функцій дипломатичного представництва. Глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу користуються імунітетом від кримінальної, адмі-

ністративної юрисдикції України та юрисдикції судів України у цивільних справах [10]. Що стосується консульських установ, то консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому взяттю під варту, інакше як на основі постанов компетентних судових органів у випадку скоєння тяжких злочинів[2].

Певними імунітетами користуються й міжнародні організації. Так, наприклад, стаття 105 Статуту Організації Об'єднаних націй передбачає: «1. Організація Об'єднаних Націй користується на території кожного з своїх Членів такими привілеями та імунітетами, які необхідні для досягнення її цілей. 2. Представники Членів Організації і її посадові особи також користуються привілеями та імунітетами, які необхідні для самостійного виконання ними своїх функцій, пов'язаних з діяльністю Організації» [15];

3. імунітети окремих професій, не пов'язаних із виконанням завдань та функцій держави. До даної групи можна віднести адвокатів, нотаріусів, лікарів, священнослужителів та інших осіб, які в силу своїх професійних обов'язків не мають права розголошувати певну інформацію та, у зв'язку з цим, не підлягають відповідальності за неповідомлення цих відомостей. Такий їх імунітет знаходить своє закріплення у чинному законодавстві. Так, наприклад, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що: забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом; забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності; забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (по-

станови) суду щодо правової позиції адвоката у справі [9]; тощо.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріпив положення про те, що не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати - про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси - про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи - про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти - про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, - щодо цих даних [6]. Як бачимо даними правовими нормами передбачено право не розголошувати інформацію, яка стала відома особі в процесі здійснення нею професійної діяльності;

4) імунітети учасників судочинства. Найбільш яскраво такі імунітети можна дослідити на такій процесуальній фігурі, як свідок. Стосовно нього у Кримінальному про-

цесуальному кодексі України закріплено, що свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями статті 65 Кримінального процесуального кодексу не підлягають розголошенню [6]. Стаття 52 Цивільного процесуального кодексу України визначає, що фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб) [18]. Так само і в інших процесуальних сферах особа звільняється від обов'язку давати показання, якщо це може завдати шкоди її особистим інтересам, членам сім'ї чи близьким родичам.

Проаналізувавши виділені види імунітетів, можна побачити, що вони в більшій мірі стосуються забезпечення безпеки певних категорій суб'єктів (народних депутатів України, суддів, дипломатів тощо) від стороннього протиправного впливу, а також звільняють їх від обов'язку повідомляти інформацію якщо це впливає з їх професійних обов'язків чи може зашкодити їм або іншим особам. Існування даного правового інституту зумовлене необхідністю прийняття об'єктивних та обґрунтованих рішень посадовими особами, забезпечення неупередженого розгляду всіх видів спорів та збереження таємниці особистого життя громадян. Крім того, імунітети необхідні для забезпечення безпеки та недоторканості іноземних делегацій та міжнародних суб'єктів.

Законодавством України передбачено досить велику кількість правових імунітетів. Нормативно-правові акти регламентують порядок їх надання та реалізації. Проте на сьогоднішній день існує потреба в їх систематизації, перегляді та приведенні у відповідність до сучасних потреб суспільства.

АНОТАЦІЯ

Визначено поняття правових імунітетів. Охарактеризовано їх ознаки та види. Проаналізовано чинне законодавство, де вони закріплені. З'ясовано значення правових імунітетів для реалізації принципу рівності прав і свобод людини і громадянина.

SUMMARY

The concept of legal immunities is determined. We've characterized their characteristics and types. We've analyzed the current legislation they are fixed in. It was shown the value of legal immunities for the realization of the principle of equality of man's and citizen's rights and freedoms.

Література

1. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения/ Бартошек М. / Пер. с чеш. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с. С.146
2. Віденська Конвенція про консульські зносини: Конвенція, Міжнародний документ від 24.04.1963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_047/para0183#o183
3. Волкотруб С.Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві: дис.. канд.. юрид. наук 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза/ Волкотруб Сергій Григорович. – Харків, 2002. – 192с.
4. Григор'єва І.В. Теорія держави і права/І.В. Григор'єва. - Тамбов. ТДТУ, 2009. - 304с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elbib.in.ua/4147-lgotyi-privilegii-immunitetyi.html>
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013.- № 9-10, № 11-12, № 13.- ст.88
7. Малько А.В. Правовой иммунитет: теоретические и практические аспекты/ Малько А.В., Суменков С.Ю. // Журнал российского права. -№2. - 2002 г.
8. Матузов Н.І. Теорія держави і права: Підручник/ Матузов Н.І., Малько А. В. - М., МАУП, 2004 - 512 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uport.inf.ua/lgotyi-privilegii-immunitetyi.html>
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27.- ст.282

10. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10.06.1993 № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198/93>
11. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992- № 2790-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 3,-ст. 17
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45.- ст.529
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про вибори народних депутатів України” (справа про вибори народних депутатів України) 26 лютого 1998 р. // Офіційній вісник України. – 1998. – № 23. – Ст. 850.
14. Руднев В.И. Иммунитеты в уголовном судопроизводстве: Дис. ...канд. юрид. наук/ В.И. Руднев. – М., 1997. – 212 с.
15. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН: Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page
16. Такля О.В. Правовий імунітет та суміжні правові категорії/ Такля О.В.// Актуальні проблеми держави і права. – 2009.- № . – с. 411-418
17. Теория государства и права. Курс лекцій/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. 1997. – 672 с.
18. Цивільний процесуальний кодекс: Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004.- № 40-41, 42.- ст.492